

УДК 81,2

Т. АХТАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЙТАЛАМАЛАРДЫҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Досова А.Т. - ф.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдас-тырылған профессоры

Қазіргі таңда шығарманың тіліне стилистикалық талдау жасау лингвостилистикадағы өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Себебі автор өз шығармасында қазақтың бай әдеби тілінде кездесетін сөздік қорды белгілі бір стильдік мақсатта молынан пайдалану арқылы тіліміздің баюына өз үлесін қосады.

Мақалада қазақ халқының көрнекті жазушысы Т.Ахтановтың «Қаһарлы күндер», «Боран» романдары тіліндегі қайталамалардың қолданылу ерекшеліктері қарастырылған. Т.Ахтановтың романдарының тілі лингвостилистикалық тұрғыдан талданған. Жазушы шығармаларының тілдік ерекшеліктері мен жазушы дүниетанымын жан-жақты айқындау мақсатында көркем шығармалар тілінің стилистикалық ерекшеліктері зерттелген. Т.Ахтанов романдары тілін зерттеу барысында көркем шығарма тіліне лингвостилистикалық талдау жасаудың теориялық желісі анықталған. Жазушы тілінің көркемдік байлығын танытатын проза мәтініндегі көріктеу құралдарының стилистикалық ерекшеліктері мен эстетикалық қызметі айқындалған. Көріктеуіш құралдың стильдік қызметі анықталған.

Зерттеудің мақсаты жазушы Т.Ахтанов шығармаларындағы қайталамалардың стильдік қызметін анықтау болып отыр. Қазақ тіл білімін зерттеуші ғалымдардың қайталамалар туралы ғылыми тұжырымдарын саралау, жазушы романдарындағы қайталамалардың қолданылу ерекшеліктерін талдау, шығармадағы стильдік қызметін көрсету зерттеудің міндеттерін айқындайды. Т.Ахтанов романдарында қолданылған қайталамалар шығарманың идеялық-көркемдік жақтарын жетілдіруге жұмсалған.

Түйінді сөздер: тіл, әдебиет, қайталамалар, стильдік қызмет, стилистикалық ерекшеліктер, мәтін.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВТОРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т. АХТАНОВА

Досова А.Т. - к.ф.н., ассоциированный профессор Костанайского регионального университета имени А.Байтұрсынова

В настоящее время стилистический анализ языка произведения является одной из актуальных тем в лингвостилистике. Потому что автор вносит свой вклад в обогащение языка, используя в своих произведениях лексику, содержащуюся в богатом казахском литературном языке, в определенных стилистических целях.

В статье рассмотрены особенности употребления повторов на языке романов выдающегося казахского писателя Т.Ахтанова «Қаһарлы күндер», «Боран». Язык романов Т.Ахтанова проанализирован с лингвостилистической точки зрения. Для комплексного определения языковых особенностей писателя и мировоззрения писателя изучаются стилистические особенности языка художественной литературы. В ходе изучения языка романов Т. Ахтанова было выявлено теоретическое направление лингвостилистического анализа языка художественной литературы. Определены стилистические особенности и эстетическая функция художественных средств в прозаическом тексте, отражающих художественное богатство языка писателя. Определены стилистические функций повторов.

Целью исследования является определение стиля повторов в произведениях писателя Т.Ахтанова. Анализ научных выводов ученых казахского языка о повторах, анализ специфики использования и стиля повторов в романах и стиля определяют задачи исследования. Повторы, использованные в романах Т. Ахтанова, были использованы для улучшения идеологическо-художественных аспектов произведения.

Ключевые слова: язык, литература, повторы, стилистическая деятельность, стилистические особенности, текст.

STYLISTIC FEATURES OF REPETITIONS IN THE WORKS OF T. AKHTANOV

Dossova A.T. - candidate of philological sciences, associate professor, A.Baitursynov Kostanay Regional University

Currently, the stylistic analysis of the language of the work is one of the topical topics in linguistic studies. Because the author contributes to the enrichment of the language, using in his works the vocabulary contained in the rich Kazakh literary language, for certain stylistic purposes.

The article examines the features of the use of repetitions in the language of the novels of the outstanding Kazakh writer T. Akhtanov "Kagarly Kander", "Boran". The language of T. Akhtanov's novels is analyzed from a linguistic and stylistic point of view. For a comprehensive definition of the language features of the writer and the worldview of the writer, the stylistic features of the language of fiction are studied. In the course of studying the language of T. Akhtanov's novels, the theoretical direction of the linguo-stylistic analysis of the language of fiction was revealed. The stylistic features and aesthetic function of artistic means in the prose text, reflecting the artistic richness of the writer's language, have been determined. The stylistic functions of repetitions are determined.

The purpose of the study is to determine the style of repetitions in the works of the writer T. Akhtanov. Analysis of scientific conclusions of Kazakh language scientists about repetitions, analysis of the specifics of the use and style of repetitions in novels and style determine the research objectives. Repetitions used in T. Akhtanov's novels were used to improve the ideological and artistic aspects of the work.

Key words: language, literature, repetitions, stylistic activity, stylistic features, text.

Кіріспе.

Стилистикалық көркем тәсіл ретіндегі қайталамалар – ертеден келе жатқан тілдік құбылыстардың бірі. Бұл мәселе түркі тілдерінде Н.А.Баскаков, Н.К.Дмитриев, Е.И.Убрятова, А.Т.Қайдаров, С.К.Кеңесбаев, Р.А.Аганин, Ф.Г.Галлямов, С.Н.Муратов т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Қайталаманы қазақ ғалымдары ішінде алғаш таныған А.Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» еңбегінде: «Бір сөзді яки лебізді қайта-қайта айту қайталақтау деп аталады. Ондай қайта-қайта айту – нәрсенің өзін яки ғамалына көбірек назар салғызу үшін істеледі», - дейді [1, 169].

Қазақ тіліндегі қайталамаға алғаш анықтама берген Қ.Жұмалиев: «Белгілі бір ұғымға назар аударту үшін бір сөзді не сөйлемді қайта-қайта айтуды қайталау деп атайды» [2, 138].

Зерттеудің мақсаты.

Жалпыхалықтық тілді жаңарту, байыту, жаңа қырынан қолдану – әр жазушының жеке шығармашылық жемісі. Тиесілі сөзді тетігін тауып пайдалану сөз өрнегін келісті сала білген жазушының шеберлігін танытады. Кез келген көркем туындының көркі, шұрайы оның тілінен көрінеді, тілі арқылы бағаланады. Яғни көркем шығарма тіл байлығын көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар тілді дамытатын, байытатын негізгі арналардың қатарына жатады. Зерттеудің мақсаты көркем әдебиет тілін тілдік қолданыстың ерекше бір арнасын анықтап, ондағы (шығарма тіліндегі) жаңа қолданыстар, жазушы Т.Ахтанов шығармаларындағы қайталамалардың стмльдік қызметін ашып көрсету болып табылады.

Зерттеудің материалдары мен әдістемесі.

Жұмыста жалпылау, сипаттау, топтастыру, сондай-ақ тілдік материалды стилистикалық тұрғыдан талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің нәтижелері мен оларды талдау.

Әрбір жазушының тілдік тұлға ретіндегі табиғатын, шығармашылық шеберлігін анықтайтын негізгі құралдардың бірі оның суреткерлік болмысын танытатын тілдік өрнектермен айшықталған көріктеу тәсілі болып табылады. Осымен байланысты Т.Ахтанов шығармаларында қолданылған көркемдік тәсілдер жазушының тіл көркемдігін ғана көрсетіп қоймай, оның әсемдік әлемін, дүниетанымын танытатын мазмұнға ие. Жазушы шығармаларында қолданылған қайталау көріктеу құралы оны тілдік тұлға ретінде танытатын жазушылық шығармашылығын, таным әлемінен ақпарат беретін бірден-бір тілдік құрал болып табылады[3, 158].

«Жаңыл қазан астына от жағып жүр. Одан әрі **не** істеп, **не** қойғанын анық білмейді. Әйтеуір жалақтаған көрші қатындар бәрін тындырып жатыр. **Біреулері** үйінен ет, **біреулері** ұн әкеліп, **біреулері** дүкенге жүгіреді. Жаңыл «келгені рас па» деп, күдіктеніп ауық-ауық төрде отырған Қоспанға босағадан қарап қояды» [4, 98]. Жоғарыдағы мәтінде есімдіктер аралас берілген. Алдымен сұрау есімдіктері (не), соңынан белгісіздік есімдігі қайталанып қолданылып, түрлі қызмет атқарып тұр. Айталық, сұрау есімдіктерінің қайталануы «Боран» романының кейіпкері Жаңылдың күйеуі – Қоспанның соғыстан оралған кезіндегі көңіл-күйін, толқу, дағдарысын беру үшін қолданылса, белгісіздік есімдіктері Жаңыл үйіндегі қуаныш үстіндегі абыр-сабыр, той дастарханын қамдап зыр жүгіріп қызмет жасап жүрген көрші-қолаңның Жаңыл қуанышына ортақтасып, барын ала жүгірген тілеулестік сезімдерін шынайы жеткізу үшін қайталанған деуге болады.

Т.Ахтанов романдарында жалқы есімдердің қайталанып қолданылуы да белгілі бір стильдік мақсатты көздейді. Автор жалқы есімдерді кейіпкер бейнесін, мінез-құлқын беруде қолданған. Мысалы, «—**Жаман айтпай жақсы жоқ. Ең болмаса екеуміздің біреуіміз құтылуымыз керек. Соның өзі үлкен жеңіс. Ұқтың ба?** - деді.

Қоспан қарсылық айтқан жоқ. Құптасын, құптамасын, бірақ Гусевтің сөзінде ащы шындық бар. Абзалы Қоспан өзінен гәрі Гусевке көбірек сенетін. Ұзын барактағы тұтқындардың көбі-ақ осы жігітті жақсы көруші еді. Ол танысқанда аты-жөнін айтып жатпай, қысқа ғана «Мен Гусевпін» дейтін. Өзгелер де содан оның Иван деген атын атамай «Гусев» деп кеткен» [4, 107]. Жоғарыдағы мәтінде Гусев сөзі төрт рет қайталанған. Боран романының бас кейіпкері Қоспанның неміс колониясындағы өмірі Гусев есімімен қатар баяндалып отырады. Гусев шығармада ыстық-суыққа мойымайтын, қайратты, әрқашан көңілді жүретін, жолдастарын да күлдіріп, рухани серпін беріп отыратын ержүрек адам болып бейнеленеді. Автор Қоспан ойы арқылы Гусевтің сенімді адам екендігін, оны көп адам жақсы көретіндігін, аты-жөнін сұраса қысқа жауап беруінен көрінетін жағымды әрекеттерін байқатады.

«Су алып берген, қазан астына от жағып кіріп-шығып жүрген әйелдер бәрі де бір нәрседен үріккендей, ұрланып аяғының ұшымен басады. Бәрі көрінбейтін ұлы табалдырыққа таянғандай – сол табалдырықтың ар жағы – сыры белгісіз үрейлі, киелі дүние. Жаңыл үріккен балапандай пана таппай бұрышқа тығыла береді» [4, 15]. Анасы науқастанып жатқан кезіндегі жас баланың көңіл-күйін суреттеуде жазушы қорқу, қорқыныш мағынасымен мәндес үрқу сөзін қолдану арқылы мәтінге ерекше стильдік қызмет жүктеген. Автор бірінші сөйлемде «бір нәрседен қорыққандай» түрінде алып, қайталама тәсілін қолданбаса мұндай эмоциялық әсер бермес еді. Демек, үрқу сөзінің қорқу сөзінен эмоциялық мәні анағұрлым жоғары. Жай қорқу емес, үрқу, яғни шошыну, қатты қорқу деген мағынаны білдіру үшін жұмсалған. Сонымен қатар қайталама тәсілі арқылы стильдік мәні арта түскен. Жоғарыдағы мәтінде қолданылған үрейлі сөзінің үрқу сөзімен түбірлес екендігі байқалады. Бұл сөз де қорқынышты сәттің жай-күйін, болмысын жеткізуде белгілі бір дәрежеде стильдік жүк арқалап тұр.

Т.Ахтанов қайталау амалын соғыс кезінде алғы шепке қарай ұмтылған жаяу әскер қимылын суреттеуде де шебер қолданған. Мысалы: «Қоспан командирінің бұйрығын тасып алғы шепке, взводтарға үш-төрт қайыра барып келді. ...Жан тәтті емес пе, бұрын түйеше шұбатылған жігіт жер бауырлай жүгіріп, зырқырап барады. Әнекей қиралаң етіп құлап түсті. Ұзын денесі сорайып қимылсыз жатыр. Қасболат тұла бойы түршігіп көзін жұмды. Кетті-ау сабазың. Енді кімнің кезегі екен? Көзін ашып алып аң-таң болды. Қоспанның қайтадан құлап баратқанын көрді. Бір адамның ажалының екеу болғаны ма? Ойпыр-ай, тіпті аман екен. Тағы да жүгіріп барады. Көп ұзамай, әлсін-әлсін жалп-жалп құлап, қайта жүгіріп келе жатты» [4, 49]. «Құлау» етістігі жоғарыдағы мәтінде үш рет қайталанған. Грамматикалық мағынасы жағынан, яғни қимылдың өту сипаты жағынан түрліше мағыналық реңкті білдіреді. Алғашқыда қимылдың тез арада болғанын, екіншісінде қимылдың болып жатқанын, үшіншісінде қимылдың дүркінділігін, яғни қайталануын білдіреді. Автордың жоғарыдағы мәтінде «құлау» етістігін қайталап беруінде үлкен мән бар. Бұл жерде құлау етістігі ажал, өлім деген мағынада алынып отыр. Бір өліп, бір тіріліп, өмір мен өлімнің қақ ортасында жүрген жауынгерлердің қиын-қыстау, арпалыс сәті, бораған жау оғына қарамастан алға ұмтылған қайсарлықтары ашыла түскен. Автор қазақ солдаттарының қайсарлығын, ажалмен бетпе-бет келгендегі іс-әрекетін, батылдығын осылай сомдаған.

Жазушы шығармаларында «дені дұрыс адам» тіркесі жиі қолданылады. Мысалы, «–Менің бір досым айтушы еді: **дені дұрыс адамның құтылмайтын пәлесі жоқ деп. Ай, денің дұрыс болса түсінер едің ғой. Немістер біздің штанымызды қарық болғаннан шешіп алып жатыр дейсің бе? Біле білсең оларға да тықыр таянған. Осындай кезде есі дұрыс адам сатқындардың армиясына бара ма? Оныңды саған кім кешіреді? Ойлашы өзің.**

Анау үндемей қалды. Гусев сәкіден тұрып бара жатып:

– Есіңде болсын. **Дені дұрыс адамның құтылмайтын пәлесі жоқ**, – деп оны иығынан бір нұқыды» [4, 112]. Концлагерьдегі тұтқындардың қашу туралы ойлары Гусев сөзі арқылы беріледі. Гусевтің аузымен айтқызған автор ойы да анық байқалады. Ортақ төл сөз арқылы «дені дұрыс адамның құтылмайтын пәлесі жоқ» деген қанатты ой берілген. Автор кейіпкерлерін сөйлету арқылы тұтқында азап шегіп отырғандарды «денің сау, есің дұрыс болса қашуға қам жаса, әйтпесе арам өлесің» деп қашуға үгіттейтін сияқты.

Т.Ахтанов қайталауды кейіпкер эмоциясын беруде қолданған. Мысалы,

«**Кеудесіне ауыр ой кептеліп қалғандай манадан жұмырығымен столды таянып, маңдайынан сүзе қарап тұрған Қасболат басын оқыс көтерді.**

– **Жә, бос сөзді қоялық.**

– **Неге бос сөз болады?! – Бір қызып алса бой бермей кететін асау аттай Қаламұш енді тоқтар емес. Қасболаттың өзіне шап берді. – Біз айтсақ ылғи бос сөз болады. Тіпті құлақ аспайсыздар. Шопандар бригадасы бос сөз бе екен. Алдымен неге құрып бермейсіз? Содан кейін айтыңыз, бос сөз бе екен, жоқ па» [4, 126].**

Жас шопан Қаламұштің ағасы – Қоспан боранға ұшып жоғалып кеткенін айта барған аудан басқармасының «бос сөзді қоялық» деген бір ауыз сөзіне шамдануының бірнеше себебі бар. Біріншіден, ағасының жоғалуы және аудан орталығының дәрменсіздігіне наразы болуы болса, екіншіден жас қайрат – Қаламұштің мал бағу ісіне араласып, осы кәсіптің жаңа технологиясын ұйымдастыру ісін көтеруі, бірақ бригада құруға басқарманың қолдау көрсетпеуіне наразылығынан

туған. Қаламұш шопандар өмірінің ауыртпалығын жақсы түсінген, сол қиындықты жеңудің амал-тәсілін іздеуші. Осы идеясын уағыздап, мектеп оқушыларын да мал бағу ісіне тартумен болады. Мал азығын, жем-шөбін ұйымдастыруда жаңа іс-әрекетке көшу керек екендігін өзі жақсы түсінді, басқаларға да осыны айтумен болады. Қаламұш Қоспан ағасының отармен бірге жоғалуын малды оттатумен байланыстырып, малдың жем-шөбі қасында болса, мұндай жағдайға душар болмайтынын, бұл үшін бригада құру керектігін аудан басшысына ашу үстінде айтып салады. Автор кейіпкер наразылығын “бос сөз” тіркесін қайталап қолдану арқылы айқын бере алған.

Кейіпкер сөзіне психологиялық төңкеріс бере отырып, автор бұл ойын кейіпкер ойымен астастырып береді. Мысалы, «*Бұрын асқар таудаы әруақты санап, шешесіне қыңқылдаған баладай сөзін өткізе алмай жүрген адамдарымен кәдімгі терезесі тең кісіше табан тіресіп тұрып ұстасты. Тіке келгенде Қасекеңнің өзі тайқып шығады екен. Баяғыдан бері өзінің осыларға бата алмай жүргеніне қайран болып, кәдімгі қара тасты қаңбақша көтеріп алған адамдай іріленіп келеді Қаламұш*»[4, 126].

Жазушы қайталаманы кейіпкер тілінде екі адамның өзара сөйлесуі кезіндегі тыңдаушының сөйлеуші сөзін құптауын білдіруде қолданған. Мысалы, «–*Мен сені сотқа беремін! - деп айқайлады Ержан.*

– *Несі бар. Берсеңіз беріңіз*» [5, 19].

«–*Астанадағы барлық беделімді соған жұмсасам.*

– *Жұмсаңыз*» [5, 19].

Автор қайталаманы кейіпкер сөзінде қарсылық мағынаны білдіру үшін қолданады. Мысалы, “«–*Жігіттер де ақылсыз болады екен, менен жүз артық, асыл Күләндәні неге жақсы көрмейді екен? Ажарсыз дей ме екен? Ол тіпті де ажарсыз емес. Мен де сұлу емеспін ғой*» [5, 149].

Жазушы қайталаманы құптау әрі іс-әрекеттің объекті мен субъектіге қатынасын қарама-қарсы қоюда да пайдаланған. Мысалы, «–*Сөйтіп немістер кеше кештен бері көп мазаламай тұр ғой, ә?*

– *Мазаламай тұр. Бірақ оларды менің мазалағым келіп тұр.*

– *Оған қарсылығым жоқ.*

Екі генерал картаға үңіліп, тактикалық жағдайды ұзақ сөйлесті»[5, 152].

Автор қайталаманы кейіпкер тілінің ерекшелігін яғни белгілі бір кейіпкердің сөйлеу машығын білдіру үшін де қолданған. Мысалы,

«–*Менің топшылауымша, қазір қайткенде де жауды тоқтату міндеті қойылып отыр.*

Аңғарсаңыз, Сталиннің үшінші июльдегі сөзі де осыны айтады. Аңғарсаңыз, бізді майданның бір тесігіне тығын етеді. Ал, сол уақытты пайдаланып шын мәнісіндегі армия дайындауға тиісті.

– *Біз немене армия емеспіз бе? - деді төмен қарап столдың шетін бармағымен сызып отырған Мұрат басын көтеріп алып.*

–*Біз армиямыз ғой, бірақ аңғарсаңыз, армияның да армиясы бар, - деді Купцианов Мұратқа байсалды қарап.*

– *Мен сізді түсінбей қалдым.*

– **Шынын айтсақ...** Бұл арада бөгде адам жоқ екен, - деді ол жан-жағын шолып өтіп... –

Аңғарсаңыз мен де түсінем... Егер шынын айтсақ, біздің дивизияның шын мәніндегі әскер бөлімі емес екені сіз бен бізге анық қой. **Аңғарсаңыз, біздің сыбағамыз, кейіннен нағыз әскер бөлімдері дайындалғанша жауды тоқтата тұру**»[5,25]. Жоғарыдағы мәтінде «аңғарсаңыз» сөзі бес рет қайталанып қолданылған. Оқырман не тыңдаушы авторлық мақсатқа сай бұл сөздің кейіпкер тілінде бірнеше рет қайталанып қолданылуына қарап, кейіпкер тіліне тән ерекшелік, кейіпкердің (Купцианов)

сөз қолдану машығы, дағдысы ретінде қабылдайды. Бұл ерекшелік романда Купцианов тілінде бірнеше рет қайталанып берілген. Бұл мәтіннен басқа мәтіндерде осы сөйлеу машығымен кейіпкердің кім екендігі анық берілмесе де оқырман қай кейіпкер сөзі екендігін байқай алады. Демек, автордың жеке кейіпкерлер тілінің өзіндік болмысын, ерекшелігін осы қайталама тәсілі арқылы да бере алған. Бұл сөзден басқа мәтінде «армия» сөзі төрт рет, ал «шынын айтсақ» тіркесі екі рет қайталанған. «Шынын айтсақ» тіркесі де қайталану арқылы кейіпкер тіліне тән ерекшелікті анықтайды. Ал «армия» сөзінің қайталануы мәтіндегі тема болу сипатымен байланысты. Әңгіме шын мәніндегі армия дайындау қажеттігі сөз болып отырғандықтан, автор «армия» сөзіне ерекше назар аудару мақсатында «армияның да армиясы», «шын мәніндегі армия» сияқты айқындауыштармен қосақтап беріп отырған.

Мәтіндегі қайсыбір қайталану берілген сөз не тіркес болмасын қандай да бір стильдік мақсатты көздейді.

«*Көжек құпия сырласқысы келгендей ілгері ұмсынып, күбірлей сөйледі.*

– *Біздің жігіттер айтады, Москва жақын қалды дейді...*

–*Турасын айтқанда, оларға Москваны көру жоқ, - деді Панферов.*

– *Біз де солай ойлап ек, - деді Көжек ыржиып, желкесін қасып.*

– **Солай ойлағандарың өте жақсы, Шөжебаев жолдас, бірақ фашистерді Москваға өткізбейтін де біз екенімізді естен шығармау керек.**

– **Тегі солай ғой. Бірақ бізге былай... көмек келетін шығар.**

– *Сол көмекті сұрамасақ қайтеді, ә? – деді Панферов жымиып.*

– **Тегі солай ғой.** Бірақ... аналардың күші басым болып тұр ғой.

– Тоқтатуын біз тоқтатуымыз керек. Ал қайта қууға келгенде бізге көмек береді. Үлкен көмек береді. Сонда біздің күш басым болады. Соғыстың тәсілі солай, жолдас Шөжебаев.

– Әрине, **тегі, солай ғой**, - деді Көжек» [5,157].

Жоғарыдағы мәтінде “солай” сөзі жеке дара бес рет беріліп, генерал сөзін құптай отырып, өз ойын бүкпей білдірген қарапайым жауынгер – Көжек тіліндегі “тегі солай ғой” тіркесі кейіпкер тілінің ерекшелігі ретінде үш рет қайталанып қолданылған.

Т.Ахтанов қайталаманы *иә*, жоқ модаль сөздерін қайталап, кейіпкер тіліндегі құптау не қарсылық білдіру мағыналарын беруде қолданған. Мысалы, «Тағы да үдей зуылдаған снаряд үніне құлақ түріп, Зеленин:

– Немістер тынышталар емес-ау, - деді.

– **Иә, иә.** Бірақ сен тез кісі жібер» [5,166].

«– **Жоқ, жоқ...** Жазықсызбын» [5,182].

Жазушы қайталаманы қос сөз құрамында да қолданады. Мысалы, «Қартбай ішке кіргесін, патрон салған жәшіктерді ұнатпаған базаршыдай, әрлі-берлі **қозғап-қозғап**, тез кете қоймады» [5,170].

Жазушы қайталаманы антонимдік мәндегі қос сөз құрамында да қолданады. Мысалы, «**Маштай сенер-сенбесін** білмей, колбасаға үрпие қарады» [5,171].

Жазушы шығармаларында қайталаманы кейіпкердің әскери дәрежесіне ерекше назар аударту мақсатында қолданады. Мысалы, «Ержан взводтың **командирі** емес пе? Жазалы, айыпты болса да **командир** ғой! Ең алдымен оның **командирлік** намысы келді. «Мені **командирге** санамағаны ма? Сондай-ақ **командирлердің** ішіндегі қоры емес едім ғой. Мені өзі де білмейтін бе еді» деп ызаланды» [5,37]. Жоғарыдағы мәтінде «командир» сөзі бес рет қайталанып қолданылған. «Қаһарлы күндер» романының кейіпкері взвод командирі Ержанның рота командирі Мұраттың солдат жоғалтқанына наразы болып Ержан қарамағындағы кіші командирлері арқылы істі тікелей өзі басқаруы Ержанның намысына тиеді. Жас жігіттің шамшыл намыскерлігі Мұрат мінезі арқылы айқын танылады. «...әсіресе бастықтан, дәл осындай мінез көріп тұрғаны осы. Мұрат қолын бір-ақ сілтеді. Сөзін шығын еткісі келмеді. Ал өзін ертіп вагонға келгенде де мұнымен ісі болмады. Добрушкинмен, Қартбаймен сөйлесті. Ержанға бұрылып қарамады да. Зеленинді де өзі тағайындап, тапсырманы өзі беріп, өзі жөнелтті» [5,37]. Мұраттың Ержанның әскери дәрежесіне, яғни соның взводындағы солдаттың жоғалғанына қарамастан, іздестіру әрекетін басқа адамдар арқылы өзі іске асыруы Ержанның намысына тиіп, қатты батады. «Одан да Мұрат ұрысса, қатты сөз айтса қиналмас едім», - дейді Ержан. Автор кейіпкердің намысшылығын, командирлік намысын қызметіне сай жауапкершілігін таныту мақсатында осы қайталама тәсілін қолданады.

Жазушы шығармаларында қайталаманы сөздердің көпмағыналық қасиетін көрсету үшін де қолданады. Мысалы, « – Әй, Бәрібай, қалған тиыныңды бері әкел. Иванның ақылы **азық** болмас.

– Білген кісіге жақсы сөз де **азық**.

– Ол **азығың** өзіңе. Мен тамақтан өтетін нәрсені жақсы көрем...» [5,64].

Жоғарыдағы диалогта «азық» сөзі бірде тамақ мәнінде, бірде рухани азық, яғни рухани байлық мәнінде қолданылып тұр.

Т.Ахтанов қайталаманы юморлық мағына беруде қолданады. Мысалы, «Үй иесінің оң жамбасында отырған бір жылтыр қара “біздің **Білекең**, біздің **Білекең**” деп қайта-қайта қақсап отыр еді, Мұрат оны:

–**Білекеңнен** басқа **білерің** бар ма, соныңызды айтыңызшы, - деп тыйып тастады» [5,80].

Жоғарыдағы мысалда үй иесі – Білеубай қолпаштау мәнінде «Білеке» болып екі рет қолданылады да, Мұрат тілінде «Білекең» атына сай Мұраттың жылтыр қараның жағымпаздығын ұнатпауы кекесін мағынасында «Білекеңнен басқа **білерің** бар ма?» түрінде беріледі. Адам атына сай яғни «біл» түбіріне орайластырылып қайталану арқылы оқырманға күлкілі эмоция тудырады.

Жазушы қайталаманы кейіпкер іс-әрекетіне рух, жігер беру мақсатында қолданылады. Ол кейіпкердің ішкі сөз формасымен беріледі. Мысалы, «Осы ой келгенде Ержанның денесі мұздап қоя берді. Таңертеңнен бергі зілдей басқан сезім қалжыратып, денесі босап кетті. Көңілі жүдеп, жетімсіреп кетті. «**Бүйткен болмас, бүйткен болмас**», - деді ол міңгірлеп. Осы сөздің мағынасы миына жаңа ғана жетіп, «**бүйткен болмас**», - деп дауыстап жіберіп, арқасына қапшық артқандай орнынан өрең көтерілді» [5,88].

Жазушы қайталаманы диалогта сұрақ-жауап формасында да қолданады. Мысалы, «–**Жайша** келдіңіз бе? – деді ол қипақтап тұрып. – **Жайша**» [5,95].

Жазушы қайталаманы қаратпа сөз ретінде, шығармадағы сөйлеушінің хабар айтпақ болып, тыңдаушы назарын ерекше аудару мақсатында қолданған. Мысалы,

« – **Жолдас лейтенант! Жолдас лейтенант!**

Ержан селт етіп, қасына келіп жүрелей отырған Бәрібайға аңыра қарады» [5,130].

Жазушы шығармаларында соғыс, күрес тақырыптарының мазмұнын ашу үшін «шаршамау», «шыдау» сияқты табандылықты, қажырлылық, қайраттылық сезімдерін білдіретін сөздерді қайталап отырады. Мысалы,

«**Шаршаған шығарсыңдар**, бірің жұмыс істегенде, бірің көз шырымын алыңдар, - деді Ержан.

– **Шыдай тұрамыз ғой**. Еш нәрсе етпес, - деді Земцов. – Тек ұйқы деген қиын екен, әрине. Бірақ жұмыс істегенде ұйқы ашылып кетеді. Ал, кішкене тізе бүксең болды қалғып кетесің. Бірақ, **әрине шыдаймыз ғой**.

... – Мүмкін олар да **шаршаған шығар**... Кім біледі, - деді Земцов.

– Түріне қарағанда олар **шаршай қойған жоқ**, - деді Ержан ойланып, даусы ақырын, салмақты шықты. – Ендеше біздің де **шаршауға хақымыз жоқ**. Иә, иә, хақымыз жоқ» [5,136].

Жоғарыдағы мәтінде «шаршау» сөзі төрт рет қайталанған. Взвод командирі Ержанның аяушылығына жауап ретінде берілген «шыдау» сөзінің қайталануы жауынгерлердің шыдамдылық сезімдерін айқындай түссе, кейінгі тармақтардағы қайталама «немістер шаршамаса, біздің де шаршауға хақымыз жоқ» деп қарысқан взвод командирінің қарамағындағы солдаттарын жігерлендіру мақсатында айтылған сөзінде беріліп, оқырманға жауынгерлер мен солдаттардың қайсарлық сезімдерін аша түсу үшін қолданылған деуге болады.

Қорытынды. Т.Ахтанов көркем шығармаларында қайталамаларды батыл қолданып, көркемдік аясын, стильдік қызметін кеңейте түскен. Жазушы белгілі бір сөзді неше рет қайталаса, сол сөздің соншалықты стилистикалық қызметі болады және де ол қызмет біркелкі емес, әрқилы болып келеді.

Сонымен, Т.Ахтанов көркем прозасындағы қайталамалар біріншіден, жазушы суреттеп отырған дәуірдің тұрмыс-тіршілігін дәл, нақты көрсеткен, екіншіден, жазушы шығармалары тілінің лексика-семантикалық қабаттарын байытқан, үшіншіден, шығармаға эмоционалдық-экспрессивтік реңк үстей алған. Кейіпкердің психологиялық күйін суреттеуде, эмоцияларын сәтті беруде қайталамаларды ұтымды пайдалана білген.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Байтұрсынов А. Шығармалары. [Текст]: / А.Байтұрсынов. – Алматы: Жазушы, 2016. – 318 б.
2. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. [Текст]: оқу құралы/ Қ.Жұмалиев.– Алматы: Мектеп, 2017. – 250 б.
3. Досова А.Т. Т.Ахтанов шығармаларындағы көнерген сөздер мен аймақтық лексиканың стилистикалық қызметі. [Текст]: А.Т.Досова// Көпсалалы ғылыми журнал: 3i: intellect, idea, innovation –интеллект, идея, инновация.- Қостанай: А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ.- 2020.- №1. 158-168 б.
4. Ахтанов Т. Боран. Роман. [Текст]: / Т.Ахтанов. - Алматы: Жазушы, 2018-420 б. Ахтанов Т. Бес томдық шығармалар жинағы. Т.2. Роман және повестер. – Алматы: Жазушы, 1983.– 468 б.
5. Ахтанов Т. Қаһарлы күндер. Роман.[Текст]/ Т.Ахтанов –Алматы: Жазушы, 2018-420 б.

REFERENCES:

1. Baitursynov A. Shygarmalary. [Text]: / A.Baitursynov. – Almaty: Zhazushy, 2016. – 318 b.
2. Zhumaliev Kh. Adebiet teoriyası. [Text]: okhy khuraly/ Kh. Zhumaliev.– Almaty: Mektep, 2017. – 250 b.
3. Dossova A. T. T7Akhtanov shygarmalaryndagy konergen sozder men aimakhtykh leksikanyn stilistiklykh khyzmeti [Text]: A.T.Dossova// Kopsalaly gylymi zhurnal: 3i: intellect, idea, innovation – intellect, ideia, innovatsia - Kostanay: A.Baitursynov atundagy KHMU.- 2020.- №1. 58-63 b.
4. Akhtanov T. Boran. Roman. [Text]: /T.Ahtanov. - Almaty: Zhazushy, 2018-420 b.
5. Akhtanov T. Khakharly kunder. Roman.[Text]/ T. Akhtanov –Almaty: Zhazushy, 2018-420 b.

Автор туралы мәлімет

Досова Алма Төлегенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, Қостанай қ. Байтұрсынов көш., 47, тел. 87054603582; e-mail: almdosova@mail.ru.

Dossova Alma Tulegenovna.- candidate of philological sciences, associate professor, A.Baitursynov Kostanay State University, Kostanay, Baitursynov Street 47, tel. 87054603582, e-mail: almdosova@mail.ru.

Досова Алма Тюлюгеновна – кандидат филологических наук,, ассоциированный профессор, Костанайский государственный университет им. А. Байтұрсынова, г. Костанай, ул. Байтұрсынова 47, тел. 87054603582; e-mail: almdosova@mail.ru.